

Knjiga završava pogovorom “Ponos – prkos – pobjeda...” (str. 237 – 242), gdje autor iskazuje ponos i poštovanje prema suborcima s kojima je proživio pakao Vukovara te ostvario hrvatski san, neovisnost hrvatske države.

Po načinu pisanja može se vidjeti da je Damir Markuš djelo pisao prema sjećanju, pokušavajući pritom što istinitije, bez ikakva ukrašavanja priče, dočarati čitatelju kako je izgledala ratna svakodnevica. To veoma dragocjeno memoarsko gradivo svakako bi moglo poslužiti u istraživanjima povjesničara, ali i ostalim čitateljima da bi se saznala i širila istina o vukovarskoj bitci te da Domovinski rat ne bi pao u zaborav.

MARKO FIJAČKO

Dan Diner, *Razumjeti stoljeće. Općepovijesno tumačenje* (Zaprešić: Fraktura, 2013), 296 str.

Knjiga Dana Dinera *Razumjeti stoljeće. Općepovijesno tumačenje* u prijevodu Sea-da Muhamedagića objavljena je u Hrvatskoj 2013. u izdanju izdavačke kuće Fraktura. Autor knjige profesor je moderne povijesti na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu i ravnatelj Instituta Simona Dubnowa za židovsku povijest i kulturu na Sveučilištu u Leipzigu. Tema knjige povijest je XX. stoljeća, a autor joj pristupa veoma originalno, smatrajući XX. stoljeće “kratkim stoljećem” te ga smješta u raspon od 1917. do 1989. godine.

Početak Prvoga svjetskog rata, kronološki, prema autoru, nastavak je XIX. stoljeća, odnosno nastavak borbe europskih i svjetskih velesila za kolonije. Time on za polazišnu godinu XX. stoljeća uzima 1917., godinu Oktobarske revolucije, nakon koje je u Rusiji ustanovljena prva komunistička država. Povijest XX. stoljeća Diner sažima kroz antagonizam anglosaski obilježenoga Zapada i s druge strane sovjetske Rusije. Početak sukoba smješta u 1918. – 1920. i intervencije saveznika protiv boljševičke Rusije, a potom se on nastavlja izolacijom Sovjetskoga Saveza. Ta suprotnost očituje se i kao ideološki sraz. U skladu s tim, završetak stoljeća određen je sa 1989., godinom pada komunizma u Europi. Ideološke odrednice, godina uspona i pada komunizma u Europi, odredile su, prema autoru, XX. stoljeće kao stoljeće ideologije. U godinama između dva svjetska rata nastali su totalitarni sustavi nacionalsocijalizam, fašizam i boljševizam, koji su srušili i uništili ono što je nastalo nakon rata, odnosno sustav nacionalnih država i demokracija u njima. Propala su četiri carstva: rusko, njemačko, tursko i austrougarsko, a na njihovu mjestu nastale su nacionalne države, koje su bile stisnute totalitarizmima, pa je početkom Drugoga svjetskog rata u Europi bilo samo pet demokratskih nacionalnih država. Nakon Drugoga svjetskog rata pa sve do 1989. u Europi će ostati komunistički sustav totalitarnoga obilježja te se XX. stoljeće s pravom može okarakterizirati kao stoljeće ideologije.

Zemljopisno autor Europu kao kontinent promatra s gledišta gradova jugoistočne, istočne te srednje Europe poput Atene, Odese, Moskve, Petrograda (Sankt Peterbur-

ga), Varšave i Berlina kao krajnje točke. U njegovoj priči povijest XX. stoljeća ne promatra se iz europskoga središta, nego s njezina istočnoga ruba. Diner iz Odese gleda od Baltika preko Crnoga do Egejskoga mora. Taj pogled obuhvaća Istočnu i Srednju Europu, Balkan i Malu Aziju. Iz autorova rakursa Odesa se ovdje komparira sa starovjekovnom Trojom koja je, prema njegovim riječima, još u pradaavno doba kontrolirala trgovinu i prolaze kroz moreuze te pritom nagomilala svoje bogatstvo. To u XVIII. stoljeću nastavlja činiti novoosnovani (osnovala ga je ruska carica Katarina II.) grad Odesa (crnomorski Peterburg). Odesa je takvu ulogu imala tijekom Krimskoga rata (1853. – 1856.). Moskva je također bila u vidokrugu Odese, kao i Varšava i Berlin, a Pariz i London ostaju nekako postrani, jer je u fokusu autorova interesa bila istočna Europa. U knjizi su izostavljeni sjevernoamerički i južnoamerički kontinent i Afrika, prema riječima samoga autora: "(...) kako se njegova knjiga sastoji od izostavljanja, jer drugačije ne može biti." Knjiga ne prati strogo kronološki slijed događaja, nego tematski problematizira i obrađuje pojedina područja europske povijesti. Dinerova naracija počinje na Ejzenštejnovu stubištu u Odesi, gradu koji je bio poprište nacionalističkih, antisemitskih, nacističkih i boljševičkih zločina.

Govoreći o dva svjetska rata koji najviše obilježavaju europsku, pa onda i svjetsku povijest, autor im uz već postojeći epitet globalni, tj. svjetski pridijeva atribut "građanski". To opravdava povijesnim izvorom izvjesnoga Ernsta Jüngera, koji prilikom iskrcavanja američkih postrojbi na sjevernoafričkom ratištu u svojem dnevniku piše 10. studenoga 1942. "da on osjeća sućut prema suvremenoj povijesti kada zna da je čovjek pa i on upleten ne toliko u svjetski, nego u svjetsko-građanski rat". To je bilo u vrijeme kada je, prema Dinerovim riječima, nacionalsocijalistička Njemačka već više od godinu dana u sukobu s "ozloglašenom boljševičkom Rusijom".

Prvi svjetski rat Diner naziva "europskom prakatastrofom", a začetak dvaju svjetskih ratova vidi u Američkom građanskom ratu (1861. – 1865.), čiji početak stavlja u 1863. godinu. Prema njegovu mišljenju, građanski ratovi su i ratovi ideja koje jedna strana želi nametnuti drugoj, ne težeći da druga strana bude potpuno uništena, pa su po njemu dva svjetska rata osim globalne imala i tu "građansku" odrednicu. No u tom kontekstu autor ne propušta spomenuti ni deklaraciju iz Casablance iz siječnja 1943., kada Amerikanci i Britanci, F. D. Roosevelt i W. Churchill, silama Osovine ne nude ništa doli "bezuvjetne predaje". Dalje Diner donosi raščlambu i razliku što je svjetski, a što građanski rat. Njegova razmišljanja o razlikovanju tih pojmova doista su originalna. Smatra da u građanskom ratu dolazi do sukoba ideja koje su međusobno nepomirljive te kao takve žele jedna drugu iskorijeniti. U svjetskom ratu protivnici se međusobno ne žele iskorijeniti, tj. ne ide se do posvemašnjega uništenja protivnika, nego mu se nastoji nametnuti mir i predaju pod točno određenim uvjetima. U prilog toj teoriji navodi deklaraciju iz Casablance.

Diner iznosi dosta zanimljivu tvrdnju da je već Američkim građanskim ratom počelo doba modernih ratova, masovnih ranjavanja i ubijanja, a taj rat on definira kao svojevrsnu uvertiru Prvoga svjetskog rata, kada je strojnica zavládala kao oružje. Nakon Američkoga građanskog rata strojnicu masovno rabe Britanci za vrijeme tzv. Mahdijeva ustanka u Sudanu 1888., a kao zanimljivost autor spominje i činjenicu da se, za razliku od Američkoga građanskog rata, strojnica praktički više nije rabila na sjevernoameričkom kontinentu, pa tako ni u ratu vlade Sjedinjenih Američkih Država (SAD) protiv Indijanaca, tj. *native Americans*. Prvi svjetski rat, prema Dineru, bio je

sukob ideja. Nijemci su sebe, prema filozofijama I. Kanta i G. W. F. Hegela, smatrali idealistima, a Britanci su držali pukim trgovcima i materijalistima. Kao gotovo grotesku Diner spominje činjenicu da su početkom Prvoga svjetskog rata 1914. britanske trupe marširale s loptom za ragbi ispred sebe, a "Nijemci nisu mogli vjerovati vlastitim očima!" Njihov je jedini zadatak, prema autoru, bio da pune svoje strojnice, tako "masakrirajući neprijatelja". Diner stavlja poseban naglasak na strojnicu jer u njoj vidi ključan element stvaranja jednakosti među svim sudionicima sukoba, a to je da svi od nje jednako pogibaju. Opet prema riječima autora, Prvi svjetski rat punio je rovove ljudima, i njihovim leševima, koji su bili više-manje srednjega staleža te koji su htjeli neprijatelju pokazati nadmoć svoje ideje. Kada je pak o ideji i idejama riječ, onda tzv. Oktobarska revolucija zauzima veoma važno mjesto, a njome autor i omeđuje početak "kratkoga XX. stoljeća". Prema njegovim riječima, nakon Pariške komune iz 1871. "revolucije bivaju izmještene iz zapadnoeuropskih centara". Uzima se važnom i rečenica V. I. Lenjina da "bez svjetskoga rata nema ni svjetske revolucije". Veoma se detaljno elaborira Oktobarska revolucija i sve njezine implikacije na daljnji razvoj europske povijesti pred sam kraj Prvoga svjetskog rata te nakon njega. Ovdje autor jako dobro primjećuje da dolazi do isprepletanja "klasnoga i nacionalnoga". Stvara se podjela nacija na "crvene" i "bijele", tj. "revolucionarne" i "kontrarevolucionarne". Prema autoru, tzv. kontrarevolucionarne nacije bivaju poslije teritorijalno nagrađene, završetkom versajske mirovne konferencije iz 1919. godine. Tako autor, među ostalima, elaborira mađarsko-rumunjski sukob, koji stavlja u vidokrug ekspanzije Oktobarske revolucije i njezinih ideja, posebno kada je riječ o mađarskoj revoluciji Béle Kuna iz 1919., koja je trajala od ožujka do kolovoza. Prema njemu, ona je na neki način bila "eho" tzv. Bavorske Sovjetske Republike iz iste godine. Oktobarska revolucija širila je samo kaos, a kada je bečki gradonačelnik odbio pomoć revolucionarne mađarske vlade, on to čini zbog sve izvjesnije američke humanitarne pomoći koja je za cilj imala, među ostalim, suzbijanje boljševičkih utjecaja i nereda. Stoga Rumunji i interveniraju u Mađarskoj pod plaštem suzbijanja boljševizma i njegovih ideja, a iza kulisa je u biti bio međunarodni i međuteritorijalni sukob koji se na kraju riješio u korist Rumunjske i Rumunja, i to tako da oni dobivaju Erdelj, tj. Transilvaniju. Mađarska je u Trianonu, moglo bi se reći, bila kažnjena zbog svojih revolucionarnih eksperimentiranja te zbog činjenice da je bila na gubitničkoj strani Centralnih sila u Prvom svjetskom ratu. Na isti se način može, opet prema autoru, prikazati poljsko-sovjetski sukob. Nakon Prvoga svjetskog rata Poljaci imaju veoma povoljnu konstelaciju za stvaranje svoje nacionalne države nakon kraja 18. stoljeća, tj. nakon "treće podjele Poljske" između Rusije, Austrije i Pruske. Ta je konstelacija političkih datosti bila mnogo povoljnija 1918. nego primjerice na samom početku Prvoga svjetskog rata 1914. godine. Autor analizira i komparira biografije Józefa Piłsudskoga i Feliksa Dzeržinskoga, koji su isprva obojica bili revolucionari, a Piłsudskom je naposljetku nacionalna ideja postala primarna. Diner spominje i činjenicu da se Piłsudski glede pitanja kako ustrojiti obnovljenu poljsku državu zalagao za federalistički princip, da u nju uđu sva ona područja koja su krajem srednjega te početkom ranoga novog vijeka bila ušla u sastav jagelonskoga poljskog kraljevstva. Prema toj teoriji, Poljska se prostirala od Finske pa sve do Crnoga mora (Baltik / Crno more). Finsku kao granicu spominje i sam Diner. Veoma opširno autor govori o poljsko-sovjetskom ili, bolje reći, sovjetsko-poljskom sukobu, koji kulminira pokušajem Crvene armije da 1920. zauzme Varšavu, u kojem sudjeluje mladi Lenjinov

crvenoarmijski visokorangirani vojni zapovjednik Mihail Tuhačevski koji je tako svirepo skončao u početku Staljinovih čistki iz 1937. godine. Na kraju je i Dzeržinski sugerirao samom Lenjinu da Poljacima nije važniji izvoz svjetske revolucije od njihova nacionalnoga pitanja, nego obrnuto. Diner iznosi i činjenicu da su Poljaci početkom dvadesetih godina XX. stoljeća tu sovjetsku ekspanziju i sovjetski pokušaj zauzimanja Varšave shvatili kao ponovni pokušaj podjarmljivanja Poljske i Poljaka, kao što je bilo nekoliko pokušaja poljskih ustanaka u XIX. stoljeću koje je slomila carska Rusija "Moskovita". Poljaci te svoje ustanke i ta ruska slamanja poistovjećuju s najnovijom sovjetskom agresijom, tj. pokušajem zauzimanja Poljske i Varšave. Kako kaže autor, dvadesete godine XX. stoljeća Poljake su reminiscirale ne samo na proteklo XIX. stoljeće te njihovu podjarmljenost carskoj Rusiji, koja je bila personalizirana u Sovjetskom Savezu Socijalističkih Republika (isti imperij, ali u drugom ruhu), nego tadašnji događaji Poljake asociraju na mnogo širi povijesni spektar kao što su znakovite godine poput 1610., 1614. te najzad 1812. godina. Dakako, te godine imaju veze s poljsko-ruskim antagonizmima iz XVII., neizravno i iz XVIII., a najviše iz XIX. stoljeća, koji se stalno perpetuiraju, kao kada Sovjeti pod vodstvom Tuhačevskoga nastoje zauzeti Varšavu, kao i na poljsko i Napoleonovo zauzimanje Moskve. Diner spominje i činjenicu da su u to doba, nakon Oktobarske revolucije i kraja Prvoga svjetskog rata, Poljska i Rumunjska bile percipirane kao "europski Termopili", pogotovo u Francuskoj i njezinoj javnosti. Spominje i činjenicu da zbog širokoga spektra svjetskoga intervencionizma nakon Oktobarske revolucije Crvena armija i boljševici u biti postaju reprezentanti nacionalnih ruskih interesa, koliko god to bilo paradoksalno i proturječno. Prema autorovu mišljenju, mnogi bivši caristički generali prešli su na stranu Crvene armije u doba sovjetsko-poljskoga sukoba zbog nacionalno-državnih interesa, a ne zbog klasnih razlika. Autor u ovom poglavlju koje se dotiče pitanja Oktobarske revolucije naširoko elaborira vanjsku intervenciju, pa tako i intervenciju Grčke i Grka sa sjevernomorske obale, tj. iz Odese. Ovo poglavlje znakovito nosi naslov "Konverzije", a u jednom od sljedećih poglavlja autor elaborira pokušaj ostvarenja velikogrčke državne ideje na razvalinama bivšega Osmanskog Carstva ili, bolje reći, carstva u procesu raspadanja. Zanimljivo je da Diner ne spominje toliko poznatu sintagmu "Grčka na pet mora". No ta poglavlja nisu ni kronološki ni geografski povezana, nego su veoma heterogeno strukturirana. U sljedećim poglavljima autor se bavi međuraćem, i to pitanjima unutar trokuta Velika Britanija – Francuska – Njemačka. Bavi se pitanjima sindikata, procesima proizvodnje te poglavito pitanjem zašto su u prvim dvjema državama obranjene demokratske zapadne vrijednosti, a u Njemačkoj je došlo do kraja Weimarske Republike te najzad do uspona toliko sudbonosnoga nacizma sa svim njegovim više nego grozomorno katastrofalnim i tragičnim posljedicama za čitav europski kontinent i svijet. *Per definitionem* historiografija se bavi rekonstrukcijom prošle stvarnosti, a ne onim što je ona eventualno mogla biti da su se kojim slučajem ispunili određeni uvjeti ili određene konstelacije političkih i inih datosti. No autor se u ovoj knjizi ipak pita "Je li moglo drugačije?" kada veoma minuciozno i detaljno u otprilike tri potpoglavlja elaborira slom Weimarske Republike te dolazak Adolfa Hitlera na vlast, koji konačno ukida sve demokratske institucije.

Kada autor kronološki biva oko Prvoga svjetskog rata, a geografski na prostoru koji možemo nazvati istočnom i srednjom Europom, a isto tako i europskim jugoistokom koji se dotiče Male Azije, govori o nacionalnim sukobima koji su proizašli iz

raspada njemačkoga, ruskoga, austrougarskoga te napose osmanskoga carstva. Kada je pak riječ o posljednjem sklopu Osmanskoga Carstva, tj. njegovu raspadu, Diner zaokružuje razdoblje neposredno prije te neposredno nakon Prvoga svjetskog rata. Za razdoblje neposredno prije Prvoga svjetskog rata autor s pravom kaže da se tu radi o Prvom i Drugom balkanskom ratu. U Prvom balkanskom ratu države Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka odlučuju konačno izbaciti Osmansko Carstvo s Balkana i jugoistoka Europe, što im naposljetku i (ne) uspijeva. Naime, 3 % teritorija današnje Republike Turske na europskom je, tračkom kopnu, a time i na Balkanu, ovisno o tome definiramo li pojam Balkan geografski ili politički. Drugi balkanski rat je rat između balkanskih pravoslavnih sila pobjednica iz Prvoga balkanskog rata koje međusobno nastoje podijeliti Makedoniju, koja je, prema autoru, "casus belli". Prvi balkanski rat zbio se 1912., a drugi 1913. godine. Autor se neminovno dotiče i vjerskih pitanja te na poseban način i epizodno sudbine bugarskih tzv. Pomaka, koji su se tijekom višestoljetne osmanske vlasti bili islamizirali, i to "nasilno", kako su to interpretirale tadašnje bugarske vlasti. Da bi se oni "dobrovoljno" rekristijanizirali, tj. "pravoslavizirali", organizirana su masovna prevjeravanja uz uporabu fizičke sile i batina, prilikom kojih su nanovo "pravoslavizirani" Pomaci bili prisiljeni pred mnoštvom ljudi jesti svinjetinu. Opet govoreći o balkanskim ratovima te zauzimanju Soluna, autor spominje da su 1912. Grci nastojali istrijebiti svaki vidljivi znak osmanske vlasti i muslimanskoga stanovništva, stoga su protjerivali sve i svakoga, tko god je nosio fes, bez obzira na to bili to Židovi, Turci, Armenci ili Grci. Kao zanimljivost treba spomenuti da još u XIV. stoljeću, kada dolazi do osmanske plimne prijetnje i seobe na maloazijskom tlu, čak i tada samo grčko svećenstvo prešutno pristaje da se grčko stanovništvo "nosi po turski" da bi mogli spasiti pripadnost svojoj pravoslavnoj vjeri te se to onda prešutno toleriralo. Nakon Prvoga svjetskog rata, 1919., i nakon propale grčke ekspedicije na sjevernocnomorsku obalu, tj. Odesu, dolazi do invazije Grka na Smirnu (Izmir), kada su Grci počeli etnički čistiti taj prostor od Turaka muslimana, hoteći ga kao čisto grčki pripojiti novoj velikogrčkoj državi. To je trebalo biti slično onome što se tijekom Prvog balkanskog rata događalo u Solunu 1912., pa i neka vrsta nastavka istoga procesa. Kao reakcija počinje nasilje Turaka nad grčkopравoslavnim susjedima koji su na tim egejsko-maloazijskim prostorima još od doba antike, a koji su nakon Atatürkove konačne pobjede te međudržavnih mirovnih sporazuma morali otići s tih prostora kada su Grčka i tada već Republika Turska "razmijenile" svoje stanovništvo. Velik prostor autor posvećuje genocidu nad Armencima u Osmanskom Carstvu iz 1915. sa svim tragičnim posljedicama, kada su Armenci bili raseljavani diljem Osmanskoga Carstva, a onda i zatvarani u logore po sirijskoj pustinji te Mezopotamiji, gdje su ih masovno ubijali. Prema svjedočenjima, čak je rijeka Eufrat zbog prepunjenosti korita ljudskim, armenskim leševima mijenjala tok. Ovaj detalj autor ne spominje. Genocid nad Armencima u biti je poslužio Hitleru i nacistima kao primjer nekažnjavanja i zaborava svjetske javnosti, pa se stoga i moglo prići planovima za "konačno rješenje / *die Endlösung*" židovskoga pitanja, tj. planiranju holokausta nad srednjoeuropskim i istočnoeuropskim Židovima i židovstvom. To baš prema primjeru genocida; tj. svojevrsnog holokausta nad Armencima što autor Dan Diner izričito ne spominje. No spominje da su ruske carske vlasti raseljavale nepoćudne etničke i narodne skupine poput Židova iz Galicije, Rumunjske te Baltika koji su, prema interpretacijama tih istih carskih vlasti, kao uostalom i Nijemci, bili skloni Centralnim silama. Židove se potvorilo zbog njihove

navodne sklonosti Austro-Ugarskoj. U 1915. autor spominje i drugi veliki pogrom, Rusa nad svojim turkijskim (turkofonim) stanovništvom, mahom Kazasima iz Kirgisko-Kazaške Konfederacije, kojima je ruska carska vlast oduzela stoku i cjelokupnu imovinu te ih protjerala u mahom pustinska i brdovita područja Srednje Azije, gdje su bili konfinirani i gdje je većina njih umirala od gladi i raznih bolesti u grozomornim uvjetima. Autor u tom kontekstu spominje i prosvjed poslanika ruske Dume, poznatoga političara Aleksandra Fjodoroviča Kerenskoga, koji 1915. diže glas protiv tih više nego nehumanih čina ruske carske vlade, no, prema Dinerovu svjedočenju, “bez odjeka”. Kerenski je poslije odigrao nemalu i važnu ulogu između ožujka i studenoga 1917., dakle u razdoblju između tzv. Veljačke i Oktobarske revolucije (gledano po julijanskom kalendaru).

Dalje u istom poglavlju Diner veoma detaljno elaborira dva najpoznatija totalitarna sustava i dva diktatora XX. stoljeća. Riječ je, dakako, o nacizmu i socijalizmu sovjetskoga tipa, koji nakon Lenjinove smrti bar privremeno odustaje od projekta svjetske revolucije, nakon stabiliziranja političke situacije na europskom kontinentu po završetku Prvoga svjetskog rata te nakon instaliranja tzv. versajškoga poretka i potpisanih međunarodnih ugovora. Svi totalitarni režimi, prema autorovu mišljenju, imaju sličnosti i razlike. Nacizam je po svojoj prirodi bio ekstrovertiran, tj. orijentiran na uništavanje drugih i drugačijih (Židovi, Slaveni, osobe s određenom invalidnošću) kao i na osvajanje tuđih teritorija i država, a radi proširenja tzv. životnoga prostora / *Lebensraum*, poglavito na istoku Europe. Ono što nacizam najviše distingvira i određuje spram drugoga totalitarnog sustava, staljinizma, jest biologizam. Koliko god da je taj sustav bio u svojoj srži zločinački (sam po sebi Zlo), taj isti sustav nije dirao svoje građane Nijemce, osim ako mu se nisu aktivno opirali na političkom planu. To kaže sam autor knjige koju ovdje prikazujemo. Socijalizam sovjetskoga tipa, tj. staljinizam, bio je pak introvertiran, tj. svojim terorom okrenut prema vlastitim građanima te isto tako sam po sebi Zlo. Od toga terora mogao je stradati ama baš svatko, budući da od njega nitko nije mogao biti pošteđen, baš kao ni od inkvizicije u doba ranoga novog, a ne srednjega vijeka, u pitanju optužaba za raznorazne hereze, vješticećenje itd. Osobito se to odnosi na razdoblje “velike industrijalizacije” (i “dekulakizacije”). Ta dva pojma kao skupovi sadrže i ono što bismo mogli nazvati svojevrsnim podskupovima, a to su pojmovi, tj. pojave koje karakteriziraju to doba kao što su stvaranje kolhoza, a ovi pak stvaraju velike krize, najviše na selu, poput one koju nazivamo “Velika glad” (“Gladomor”) u Ukrajini. U tom razdoblju, a posebno treba apostrofirati godine 1929. – 1933., u Ukrajini i crnomorskoj regiji, ali i u drugim dijelovima Sovjetskoga Saveza, na Kavkazu (Kubanu) te u Kazahstanu, golem broj stanovnika umire od masovne gladi koju je namjerno izazvala partijska nomenklatura! Još kada se tom fenomenu doda broj svih stradalih od političkih progona i čistki, a najveća čistka biva od 1937. pa do početka Drugoga svjetskog rata, premda ni one prethodne nisu bile manje po broju žrtava, dolazimo do zaokružene slike toga monstruoznoga introvertiranoga totalitarnog sustava koji nazivamo staljinizmom. No u biti, prema Dineru, staljinizam se poput hitlerizma, tj. nacizma, može okarakterizirati kao zločin biologizma, budući da je svatko mogao stradati pod optužbama i zbog optužbi za kontrarevoluciju, a poglavito se snosila posljedica, tj. posljedice ako su čiji preci bili protivnici novoga sovjetskoga poretka. Zato se i staljinizam s punim pravom može optužiti za biologizam. Nacizam je sa svojom grozomornom ideologijom vladao samo dvanaest godina te se srušio i nestao pod

udarcima stranih sila krajem Drugoga svjetskog rata, a sovjetski sustav i režim opstao je čak puna tri naraštaja, 74 godine (1917. – 1991.), sve dok se nije sam u sebe urušio zbog potpune trulosti političko-ekonomskoga sustava koji jednostavno nije mogao opstati uslijed mnogih datosti iz druge polovine XX. stoljeća, koje autor ne spominje, a mogle bi ući u analizu. Autor se također bavi hijerarhijom sjećanja te što koji totalitarizam znači i za njegove, pripadajuće mu narode kojima je svaki od njih vladao i za narode kojima su ti totalitarni sustavi bili u određenom političkom trenutku nasilno nametnuti. Tako primjerice za Ukrajinke staljinizam i sovjetska vlast imaju isključivo značenje velikoruskoga genocida nad Ukrajinčima, a za Ruse je era staljinizma bila razdoblje vlasti mahom neruskih elemenata, i to onih internacionalnih poput Židova te ostalih neruskih naroda Sovjetskoga Saveza koji su tom ideologijom nametali svoju strahovladu. Posebno treba apostrofirati Poljake, odnosno njihov odnos prema oba totalitarizma koji su više nego tragično u XX. stoljeću, malo je reći, decimirali njihov nacionalni korpus sa svim isto tako tragičnim posljedicama. Elaborirajući tu temu, Diner te memorije naroda i kolektiva naziva "hijerarhijom sjećanja".

U povijesnom smislu epoha hladnoga rata bila je, prema autorovim riječima, slična građanskom ratu, utemeljena na različitim društvenim vrednotama i načelima. Taj ideološki sraz neutralizirao je mnoge stare razlike prevladavajući nacionalna rivalstva s kraja XIX. stoljeća i iz međuraća. Govoreći o razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, autor se s više nego punim pravom fokusira na geostrategiju, a govoreći o njoj i novonastajućem hladnom ratu, stavlja fokus na Dardanele, opet govori o grčko-turskim odnosima te s tim u svezi apostrofira 21. veljače 1947. godine. Toga dana u Washingtonu iz britanskoga veleposlanstva dolazi telefonski poziv u kojem se eksplicitno kaže da "Engleska" (prema Dinerovim riječima, a ne Ujedinjeno Kraljevstvo) više ne može podržavati (servisirati) Grčku i Tursku. Britanci to prepuštaju novonastaloj sili SAD-u nakon Drugoga svjetskog rata, kada Ujedinjeno Kraljevstvo više ekonomski ne može podupirati svoju globalnu moć na vojno-političko-geostrateškom planu. To autor veoma znakovito naziva "translatio imperii". Kada govori o tom fenomenu te o globalnoj geostrategiji, autor navodi da su glavne neuralgične točke Balkan s Dardanelima, Bliski te Srednji istok, gdje se posebno apostrofira područje Kavkaza i Irana, područje bivših konfrontacija Britanskoga i Ruskoga Carstva. Ondje se, prema autoru, svaki mjesni sukob može razviti u regionalni, a regionalni u globalni. Taj lanac onda preko Srednjega istoka završava na Dalekom istoku (Indijski potkontinent, Kina, Koreja te Indokina).

Autor kazivanje o svim tim geostrateškim problemima i tematici počinje s Grčkom, s poviješću njezinih odnosa prema Turskoj još za vrijeme te nakon Prvoga svjetskog rata, izbjegličkom krizom, naseljavanjem grčkih maloazijskih izbjeglica u Makedoniju i Trakiju, govori o prilikama za vrijeme Drugoga svjetskog rata, a posebno se fokusira na prilike nakon njega te na unutargrčki ideološki sukob na liniji zapadna demokracija/komunizam i njegova ideologija. U tom kontekstu govori o političko-diplomatskom trokutu Jugoslavija – Bugarska – Grčka i o teritorijalnim aspiracijama prvih dviju zemalja na područje egejske Makedonije i Trakije. Govori se o tome da je 1948. stabiliziran monetarni sustav u tri zapadnookupacijske zone Njemačke te da su već 1949. formirane dvije ideološki suprotstavljene njemačke države. Autor to spominje u kontekstu ideološke konfrontacije dviju korejskih država na azijskom kontinentu koje su nastale nakon završetka Korejskoga rata 1953. godine. Diner kaže da se isprva

misli da Azija neće biti kontinent sukoba dviju ideologija, no to se ipak dogodilo. U Aziji je komunizam bio predstavljen kao internacionalni pokret, no isto tako i kao snažno nacionalni i antikolonijalni pokret, kao što je bio primjer Indokine, gdje Francuzi doživljavaju poraz, pogotovo nakon bitke kod Dien Bien Phua 1954. godine. Nakon toga, premda Diner to izričito ne spominje, Francuska također na neki način translata svoj kolonijalni imperij prema SAD-u, premda se on tradicionalno godinama prije bio zalagao protiv kolonijalizma. Pedesetih i šezdesetih, pa i u prvoj polovini sedamdesetih godina, SAD u biti preuzima kolonijalno nasljeđe Britanije, Francuske i Nizozemske u Indoneziji boreći se protiv komunizma, odnosno komunističkih pokreta zemalja jugoistočne Azije nakon odlaska bivših kolonijalnih gospodara. Diner citira i Roberta S. McNamaru, ministra obrane u vrijeme predsjednika J. F. Kennedyja, koji je, prema autorovim riječima, naknadno rekao da je SAD učinio veliku pogrešku. Diner ne spominje jednu veoma zanimljivu činjenicu, a to je da je SAD tijekom Drugoga svjetskog rata porazio Japan, u Korejskom ratu našao se u "pat-položaju", a u Indokini, tj. Vijetnamu poslije dolazi do potpunoga poraza Francuza još pedesetih godina, a zatim i vojnoga poraza SAD-a u Vijetnamu 1975. godine. Te činjenice autor komparativno uopće ne spominje, kao ni vidljivi proces u kojem su predstavnici europskih kolonijalnih velesila nakon završetka Drugoga svjetskog rata, koji su se činili gospodarski i vojno superiornim, stalno gubili kolonijalne posjede u Aziji. To se, naravno, odnosi i na SAD. Doduše, proces dekolonizacije pedesetih i šezdesetih godina XX. stoljeća sveprisutan je i na azijskom i na afričkom kontinentu, no Afrika nekako ne ulazi u vidokrug opservacija u ovoj knjizi, što autor i sam kaže na njezinu početku. U vrijeme konfrontacija na azijskom kontinentu pedesetih godina Europa se stabilizira; nakon francuskoga napuštanja Indokine izbija rat u Alžiru, a kada Francuska izgubi i taj kolonijalni rat, ona još i prije prihvaća europsku politiku kao svoj prioritet, prihvaća približavanje novonastaloj Zapadnoj Njemačkoj sa svim njezinim demokratskim vrijednostima te trasira put prema Europskoj zajednici koja se integrira na temelju sporazuma o proizvodnji ugljena i čelika. Prije je, prema autoru, bilo i drugih disonantnih tonova u pitanju obrambenih strategija koje su trebale biti branom sovjetskoj, tj. komunističkoj prijetnji. No na kraju je prevladao ovaj smjer, budući da je još dugo postojao strah od Njemačke kao francuskoga arhineprijetelja. Prema Dinero-vim riječima, na kraju prevladava neutralizacija nacionalnoga te pobjeda etničkoga na europskom kontinentu. Time autor završava pisanje knjige.

Vodeći izraelsko-njemački povjesničar Dan Diner dao je prikaz XX. stoljeća na novi način, iz perspektive Istočne Europe kao "križišta svjetova". Polazeći s periferije, autor daje novu perspektivu razumijevanja povijesti. Područje današnje Turske i Grčke može se shvatiti kao dodirna točka Istoka i Zapada, sjecište različitih ideologija i različitih svjetonazora. Kroz njih objašnjava događaje koji su odredili XX. stoljeće, od stvaranja nacija i totalitarnih režima, svjetskih ratova i hladnoga rata, pa sve do genocida i diktatura.

ROBERT HOLJEVAC